

S T U D I A

Liberalna teoria polityki zagranicznej i jej analityczne zastosowanie

Edward Haliżak

Uniwersytet Warszawski

Celem artykułu jest rekonstrukcja liberalnej teorii polityki zagranicznej poprzez ukazanie jej założeń ontologicznych i epistemologicznych, a następnie jej analitycznego zastosowania. Teorię tę, odwołującą się do idei i wartości liberalnych, zaczęto rozwijać w latach 60. ubiegłego wieku, a po zakończeniu zimnej wojny sformułowano jej założenia, głównie w opozycji do strukturalnego realizmu, zgodnie z którym system międzynarodowy to kluczowa determinanta międzynarodowej aktywności państw. Przedstawiciele szkoły liberalnej, nie negując znaczenia uwarunkowań zewnętrznych, zwracają uwagę, że równie ważną rolę odgrywają te o charakterze wewnętrznym, np. to, czy system wewnątrzpolityczny państwa ma charakter demokratyczny czy autorytarny. Przejawia się to w ujmowaniu w analogiczny sposób obydwu systemowych uwarunkowań. Druga i trzecia część artykułu są poświęcone analizie polityki zagranicznej państw Zachodu i Stanów Zjednoczonych w kategoriach liberalnego modelu polityki zagranicznej, który może być ujmowany jako eksplanans, czyli narzędzie analityczne.

Słowa kluczowe: liberalizm, demokracja, pokój, system międzynarodowy, system wewnętrzny, neoliberalizm instytucjonalny, liberalny ład międzynarodowy, liberalny interwencjonizm, realizm, liberalna teoria polityki zagranicznej.

Liberalizm w polityce zagranicznej państw jest ujmowany dwojako: po pierwsze jako teoretyczna koncepcja (model), której założenia ontologiczne i epistemologiczne oparte są na wartościach idei liberalnej, w kategoriach których badamy politykę zagraniczną, tj. eksplanans – analityczny instrument; po drugie jako eksplanandum, czyli to, co podlega badaniu, tj. liberalna polityka zagraniczna danego państwa. Liberalizm jako teoretyczna koncepcja w badaniu polityki zagranicznej zaczął być rozwijany w latach 60. ubiegłego stulecia¹. W tym podejściu kładzie się nacisk na takie samo

---

Edward Haliżak – profesor doktor habilitowany, Instytut Stosunków Międzynarodowych, Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych, Uniwersytet Warszawski.

¹ E. Haliżak, *Ontologia i epistemologia badania polityki zagranicznej państwa*, „Stosunki Międzynarodowe – International Relations” 2015, t. 51, nr 4, s. 9–37.

znaczenie złożonych i ukrytych wewnątrz krajowych uwarunkowań procesu polityki zagranicznej. Określa się to metaforycznie odkrywaniem czarnej skrzynki (*opening black box*). Przykładem jest teoria demokratycznego pokoju².

Liberalizm w polityce wewnętrznej i zagranicznej państwa, jak zauważa Stanley Hoffman, wyrasta ze sprzeciwu wobec wszelkiej władzy (siły), która nie jest w jakikolwiek sposób ograniczona środkami prawnymi i niezależnymi sądami³. Taka cecha liberalnej ideologii sprawia, że ci, którzy uznają jej system wartości, stoją w opozycji do realizmu politycznego, ich zdaniem sankcjonującego i usprawiedliwiającego działanie w kategoriach siły. Stojąc na gruncie przestrzegania rządów prawa, liberalizm nie akceptuje polityki równowagi sił – sprzeciwia się wojnie i realizacji polityki zagranicznej za pomocą siły. W liberalizmie ceni się racjonalne, legalistyczne i instytucjonalne podejście w tworzeniu porządku międzynarodowego⁴.

Według Sławomira Sałajczyka, liberalizm rozpatruje rzeczywistość międzynarodową pod kątem potencjalnego pokoju oraz opiera się na założeniu istnienia harmonii interesów narodów i społeczeństw. Harmonia interesów dotyczy przede wszystkim sfery interesów ekonomicznych. Rzeczywisty interes każdego narodu polega na pełnym i nieskrępowanym rozwoju więzi ekonomicznych, wolnym handlu i współpracy gospodarczej z innymi narodami⁵.

Mając na uwadze powyższe, w rozdziale rozpatrzę następujące kwestie: po pierwsze, zrekonstruuję liberalną teorię polityki zagranicznej; po drugie, rozpatrzę związki liberalizmu jako polityczno-ekonomicznej idei z polityką zagraniczną Zachodu; po trzecie, ukażę wyjątkowe i specyficzne znaczenie liberalizmu w polityce zagranicznej Stanów Zjednoczonych (USA) po zakończeniu zimnej wojny, gdzie w zależności od przyjęcia danej perspektywy analitycznej liberalizm występuje w roli zmiennej niezależnej, która warunkuje politykę zagraniczną, i jako zmienna zależna – która jest jej celem.

Liberalne teorie polityki zagranicznej

Liberalne podejście w badaniu polityki zagranicznej zostało zapoczątkowane przez amerykańskich badaczy: Jamesa Rosenaua i Wolframa Hanriedera, którzy jako pierwsi zwrócili uwagę na potrzebę uwzględnienia wewnątrz krajowego kontekstu w badaniu polityki zagranicznej⁶. Formułowane przez nich twierdzenia plasowały się w opozycji

² Zob. M. Doyle, *Ways of War and Peace*, W.W. Norton, New York 1997; B. Russett, J. Oneal, *Triangulating Peace: Democracy Interdependence and International Organization*, W.W. Norton, New York 2001.

³ S. Hoffman, *The crisis of liberal institutionalism*, „Foreign Policy” 1995, t. 98, s. 167.

⁴ Ch. Brown, „Really existing liberalism” and international order, „Millennium” 1992, nr 3, s. 313–328.

⁵ S. Sałajczyk, *Wizje rzeczywistości międzynarodowej*, w: E. Haliżak, R. Kuźniar (red.), *Stosunki międzynarodowe. Geneza. Struktura. Dynamika*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2004, s. 160.

⁶ J. Rosenau, *The Domestic Sources of Foreign Policy*, The Free Press, New York 1967; idem, *The Scientific Study of Foreign Policy*, The Free Press, New York 1971; W. Hanrieder, *Compatibility and consensus*:

do realizmu, zgodnie z którym zachowania państw w stosunkach międzynarodowych są funkcją równowagi i maksymalizacji władzy i potęgi.

W latach lat 60. i 70. coraz liczniejsi badacze stosunków międzynarodowych, odwołując się do wartości liberalnych, zaczęli traktować liberalizm w kategoriach nieideologicznych, ale teoretyczno-metodologicznych. Przejawiało się to w poszerzeniu obszaru badawczego o nowe zjawiska i procesy zachodzące zarówno wewnątrz państw, jak i między nimi oraz w krytyce nazbyt wąskiego rozumienia kontekstu wewnątrz krajowego i sprowadzeniu go do roli decydenta i biurokracji państwowej⁷. W tych nowych ujęciach badawczych zaczęto zwracać uwagę na takie kwestie jak: rola i miejsce grup społecznych i ich relacji z instytucjami państwa odpowiedzialnymi za politykę zagraniczną państwa, problem jej uspołecznienia i poddania demokratycznej kontroli, a także wpływu grup interesów na proces decyzyjny⁸. To przyczyniło się do identyfikacji nowego obszaru badawczego i podejścia badawczego odwołującego się do liberalnych pryncypiów⁹. Na podstawie tych przesłanek w tamtym okresie sformułowano podstawy liberalnej teorii polityki zagranicznej, która objaśniała związki przyczynowo-skutkowe między ustrojem wewnętrznym państwa (instytucjami demokratycznymi) a zachowaniem państwa w stosunku do innych¹⁰.

Ważną inspiracją dla rozwoju teorii liberalnej polityki zagranicznej były dwie nowe tendencje, które ujawniły się w latach 70., a mianowicie wzrost współzależności i transnacjonalizm. Wzrost współzależności ekonomicznych w tamtym okresie przykuwał uwagę badaczy stosunków międzynarodowych, którzy dostrzegali w nim ważny strukturalny czynnik zmian i zachowań państw¹¹. Oceniając to zjawisko z dzisiejszej perspektywy czasowej, możemy go uznać za preludium współczesnej globalizacji¹².

A proposal for the conceptual linkage of external and internal dimensions of foreign policy, „American Political Science Review” 1967, t. 61, nr 4, s. 971–982.

⁷ G. Allison, M. Halperin, *Bureaucratic politics: A paradigm and some policy implications*, „World Politics” 1972, nr 1, s. 40–79.

⁸ R. Jones, *Principles of Foreign Policy: The Civil State in Its World Setting*, Martin Robertson, Oxford 1979; M. Ninic, *Democracy and Foreign Policy: The Fallacy of Political Realism*, Columbia University Press, New York 1992; H. Muller, T. Risse-Kappen, *From the outside in and the inside out: International relations, domestic politics and foreign policy*, w: V. Hudson, D. Skidmore (red.), *The Limits of State Autonomy: Societal Groups and Foreign Policy Formulation*, Westview, Boulder 1993; T. Risse-Kappen, *Public opinion: Domestic structure and foreign policy in liberal democracies*, „World Politics” 1991, nr 4, s. 479–512.

⁹ M. Doyle, *Liberalism and world politics*, „American Political Science Review” 1986, t. 80, nr 4, s. 1151–1169.

¹⁰ Idem, *Kant, liberal legacies and foreign affairs: Parts I and II*, „Philosophy and Public Affairs” 1983, nr 1, s. 205–235, 323–353; S. Chan, *Mirror, mirror on the wall...: Are the free countries more pacific*, „Journal of Conflict Resolution” 1984, nr 4, s. 617–648; B. Russett, *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*, Princeton University Press, Princeton 1993.

¹¹ E. Morse, *Modernization and the Transformation of International Relations*, The Free Press, New York 1976; R. Keohane, J. Nye, *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Little Brown, Boston 1977; E. Morse, *The transformation of foreign policies: Modernization, externalization and interdependence*, „World Politics” 1970, nr 3, s. 371–392.

¹² R. Keohane, J. Nye, *Globalization: What's new? What's not? (And so what)*, „Foreign Policy” 2000, nr 118, s. 104–119.

Jednak to pojawienie się transnarodowego paradygmatu – pojęcia transnarodowych stosunków (*transnational relations*) – było istotnym przełomem w myśleniu o istocie i naturze stosunków międzynarodowych i polityki zagranicznej, i uutorowało drogę dla rozwoju liberalnej teorii, która wkrótce stała się konkurencyjnym paradygmatem w stosunku do realizmu¹³.

Pojęcie transnarodowości opierało się na założeniu mówiącym, że państwo przestało być jedynym podmiotem stosunków międzynarodowych ze względu na wzrost znaczenia uczestników pozapaństwowych (przedsiębiorstw międzynarodowych, grup społecznych i jednostek). To zasadnicza zmiana w pojmowaniu podmiotowości, którą przestano utożsamiać wyłącznie z państwami, co nie mogło nie mieć wpływu na sposób badania polityki zagranicznej.

W literaturze przedmiotu brak jednoznacznej definicji pojęcia transnarodowości, ale na ogół akceptuje się tę zaproponowaną przez Roberta Keohane'a i Josepha Nye'a, która mówi, że są to interakcje między dwoma podmiotami, gdzie przynajmniej jeden z nich ma pozapaństwowy charakter¹⁴. To samo odnosi się do pojęcia transnarodowego uczestnika (*transnational actor*), którym może być zarówno osoba prawna (organizacja pozapaństwowa), jak i nieformalne instytucje działające na zasadzie dobrowolności, wzajemności, poziomych powiązań i komunikowania się, w skład których wchodzi osoby fizyczne, jak również nieformalne grupy, tworzące w skali krajowej i międzynarodowej „wspólnoty epistemiczne” gromadzące specjalistów danej branży i oferujących swe usługi w skali międzynarodowej¹⁵.

Koncepcje współzależności i transnarodowości legły u podstaw liberalnej teorii, której wyróżniającą cechą są założenia badawcze, podważające i krytykujące państwowocentryczny punkt widzenia w badaniu polityki zagranicznej. Odwołują się one do idei pluralizmu i mówią, że grupy interesów i organizacje pozarządowe w istotny sposób ograniczają aktywność *stricte* politycznych podmiotów, jakimi są państwa. Stąd procesy polityczne stają się bardziej złożone ze względu na sprzeczności interesów i celów licznych grup uczestników pozarządowych w skali krajowej i międzynarodowej¹⁶.

W liberalnej teorii wyjątkowo duże znaczenie przypisuje się takim kategoriom pojęciowym, jak motywacje i preferencje, które mogą mieć charakter: (a) instrumentalny, ukierunkowany wyłącznie na realizację właściwych danej grupie i jednostkom

---

¹³ M. Doyle, *Liberalism and world...*, op.cit.; idem, *Ways of War and Peace: Realism, Liberalism and Socialism*, W.W. Norton, New York 1997.

¹⁴ R.O. Keohane, J. Nye (red.), *Transnational Relations and World Politics*, Harvard University Press, Cambridge 1971, s. XII–XVI; S. Huntington, *Transnational organization in world politics*, „World Politics” 1973, nr 3, s. 333–368.

¹⁵ P. Haas, *Introduction: Epistemic communities and international policy coordination*, „International Organization” 1992, nr 1, s. 1–36.

¹⁶ R. Mansbach, Y. Ferguson, D. Lampert, *The Web of World Politics: Non-state Actors in the Global System*, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1976; T. Risse-Kappen (red.), *Bringing Transnational Relations Back In: Non-State Actors, Domestic Structures and International Institutions*, Cambridge University Press, Cambridge 1995; D. Josselin, W. Wallace (red.), *Non-State Actors in World Politics*, Palgrave, London 2001.

celów; (b) dobra wspólnego (*common goods*); (c) ukierunkowany na realizację zysku (*profit*) lub wartości niematerialnych (*non-profit*).

Na podstawie powyższych założeń badawczych w latach 70. XX w. zapoczątkowane zostały systematyczne badania nad wewnętrznymi determinantami polityki zagranicznej państwa. Ich celem było udzielanie odpowiedzi na następujące pytanie badawcze: jakie wartości, motywy i preferencje podmiotów społecznych, funkcjonujących poza formalnymi strukturami decydowania politycznego w państwie, są uwzględniane i wdrażane w procesie polityki zagranicznej i w jaki sposób?

Tak sformułowane pytanie badawcze najlepiej identyfikuje liberalizm jako teorię polityki zagranicznej i stawia ją w opozycji do założeń realizmu, zgodnie z którymi państwo to unitarny uczestnik, a jego interes narodowy jest funkcją zewnętrznych uwarunkowań. Owo założenie znajduje swój wyraz w twierdzeniu o domniemaniu konsensusu podmiotów wewnątrz krajowych odnośnie do podstawowych kwestii polityki zagranicznej, w tym przede wszystkim bezpieczeństwa (twierdzenie w języku angielskim: *politics stops at the water's edge*)¹⁷. Istotnym argumentem liberalnej teorii uznającej nadrzędność wewnątrz krajowych uwarunkowań polityki zagranicznej jest suwerenność państwa, która implikuje jego prymat w sprawach wewnętrznych i wyznacza granice swobody oraz autonomii podmiotów politycznych i ekonomicznych. Zatem ich oddziaływania na proces polityki zagranicznej są strukturalne i ontologicznie pierwotne (domniemanie prymatu suwerenności)¹⁸.

W ramach liberalnej teorii polityki zagranicznej rozwinęły się trzy kierunki badań, które w odmienny, ale komplementarny sposób ujmują rolę wewnątrz krajowych uwarunkowań. Pierwszy i najwcześniejszy ujawniony kierunek badań związany jest z międzynarodową ekonomią polityczną, w ramach której po raz pierwszy podjęto problem wpływu grup interesów i struktur ekonomicznych danego państwa na jego politykę zagraniczną. Tradycja tego rodzaju badań sięga okresu po II wojnie światowej za sprawą dwóch wybitnych amerykańskich ekonomistów: Jacoba Vintera i Charlesa Kindlebergera. Ten pierwszy na łamach czasopisma „World Politics” udowodnił, że interesy i wartości związane z dobrobytem (bogactwem) ekonomicznym są równie ważne jak te odnoszące się do sfery bezpieczeństwa i polityki siły¹⁹. Ten drugi w opublikowanym parę lat później artykule po raz pierwszy wskazał na fakt, że w swej istocie polityka handlowa państwa jest funkcją wpływu grup biznesu²⁰. Tę myśl zawarto w pracy wydanej w latach 60., poświęconej amerykańskiej polityce handlowej²¹. Okoliczności zimnej

¹⁷ S. Krasner, *Sovereignty: Organized Hypocrisy*, Princeton University Press, Princeton 1999.

¹⁸ M. Rochester, *The paradigm debate in international relations and its implication for foreign policy making: Toward a redefinition of the „National Interest”*, „Western Political Quarterly” 1978, nr 1, s. 49–63.

¹⁹ J. Viner, *Power vs plenty as objectives foreign policy in the seventeenth and eighteenth centuries*, „World Politics” 1948, nr 1, s. 2–20.

²⁰ Ch. Kindleberger, *Group behaviour and international trade*, „Journal of Political Economy” 1951, t. 59, nr 1, s. 30–46.

²¹ R. Bauer, A. Dexter, *American Business and Public Policy: The Politics of Foreign Trade*, Atherton Press, New York 1963.

wojny sprawiały jednak, że ten kierunek myślenia o badaniu polityki zagranicznej nie rozwijał się na szerszą skalę ze względu na dominację problematyki bezpieczeństwa.

W latach 70. ukazały się publikacje badaczy amerykańskich, którzy nawiązując do koncepcji współzależności i transnarodowości oraz interdyscyplinarnego podejścia w postaci międzynarodowej ekonomii politycznej (*international political economy*), wnieśli niekwestionowany wkład w rozwój liberalnej teorii polityki zagranicznej. Byli nimi Robert Gilpin, który w 1975 r. opublikował pracę o roli amerykańskich przedsiębiorstw międzynarodowych w polityce zagranicznej tego mocarstwa²², oraz Peter Katzenstein, którego dwie publikacje z lat 70. wyznaczyły standardy badań o roli krajowych grup interesów ze sfery gospodarki w polityce zagranicznej.

W następnych dekadach badania w ramach tego nurtu koncentrowały się na udzieleniu odpowiedzi na pytanie, w jakiej mierze polityka protekcjonizmu i wolnego handlu jest wypadkową wpływu ekonomicznych grup interesów w danym kraju. Pionierem badań w tej dziedzinie był Ronald Rogowski, badacz polskiego pochodzenia, zamieszkujący w Kanadzie, który w latach 80. opublikował prace będące odpowiedzią na powyższe pytanie. Jego teoretyczne uogólnienia są akceptowane do dziś ze względu na zastosowanie oryginalnego modelu objaśniania, odwołującego się do teorii ekonomicznej mówiącej o wyposażeniu danego kraju w czynniki produkcji oraz zachowań i preferencji zatrudnionych w sektorach gospodarki zarówno o obfitych zasobach, jak i tych o zasobach trudno dostępnych²³. Ten wątek badań był rozwijany przez Helen Milner, która w 1997 r. opublikowała pracę uznaną za klasyczną w tej dziedzinie. Milner wyjaśniła w niej proces ścierania się interesów i preferencji grup społecznych opowiadających się za protekcjonizmem i wolnym handlem, a także jaki to ma wpływ na ostateczny kształt polityki zagranicznej²⁴.

Drugi kierunek badań koncentruje się na problematyce wpływu instytucjonalnej struktury państwa – typu reżimu politycznego – na politykę zagraniczną. Według Thomasa Rissego-Kappena słabość lub sprawność instytucji państwa decyduje o możliwości wpływu społeczeństwa na politykę zagraniczną lub, jak to określa, sposobie partycypacji w negocjowaniu polityki zagranicznej oraz tworzeniu koalicji. Istotną kwestią odnośnie do tego problemu są konstytucyjne prerogatywy władzy ustawodawczej i wykonawczej, a w jej ramach poszczególnych organów władzy państwowej. Formułuje on na ten temat interesującą opinię, mówiącą o tym, że w różnych ustrojach państwowych społeczeństwo i poszczególne grupy mają zróżnicowany dostęp do decydowania w polityce zagranicznej (pojęcie punktów dostępu)²⁵.

---

²² R. Gilpin, *US Power and the Multinational Corporations: The Political Economy of Foreign Direct Investment*, Basic Books, New York 1975.

²³ R. Rogowski, *Trade and the variety of democratic institutions*, „International Organization” 1987, nr 2, s. 203–223; idem, *Commerce and Coalitions: How Trade Affects Domestic Political Alignments*, Princeton University Press, Princeton 1989.

²⁴ H. Milner, *Interests, Institutions and Information: Domestic Politics and International Relations*, Princeton University Press, Princeton 1997.

²⁵ T. Risse-Kappen, *Public opinion, domestic structure and foreign policy in liberal democracies*, „World Politics” 1991, t. 43, nr 4, s. 479–512.

Istotnym wątkiem w tym nurcie badań są rozważania o charakterze analizy porównawczej ustrojów demokratycznych i niedemokratycznych, ich wpływu na proces polityki zagranicznej, w tym przede wszystkim na efektywność decydowania i implementację decyzji²⁶. Interesującą propozycją badawczą są rozważania o znaczeniu narodowej specyfiki (*nation type*) w polityce zagranicznej danego państwa²⁷. Za przykład może służyć koncepcja średniego mocarstwa (*middle powers*), gdzie uwiadacznia się w specyficzny sposób synergia ideowych i materialnych determinant, która przekłada się na postrzeganie ich roli w stosunkach międzynarodowych, polegającej na promowaniu nowych wartości i norm oraz multilateralnych rozwiązań w dyplomacji²⁸.

Trzeci, najbardziej rozbudowany, kierunek badań jest wyjątkowo zróżnicowany i pluralistyczny pod względem liczby problemów i czynników wewnętrznych, które są brane pod uwagę w badaniu polityki zagranicznej. Ich efektem są liczne teorie jednoczynnikowe, opisujące zależności między daną zmienną niezależną a zmienną zależną, którą zamierza się objaśnić, np. wpływ opinii publicznej²⁹, elit politycznych³⁰ i mediów³¹ na politykę zagraniczną.

Odkrywanie przez teorię liberalną złożoności wewnątrz krajowego kontekstu procesu polityki zagranicznej nie oznacza bynajmniej zaniedbywania systemowych uwarunkowań. W przeciwieństwie do realizmu w ramach tej szkoły teoretycznego myślenia po raz pierwszy poruszono kwestię oceny wpływu środowiska międzynarodowego oraz, co najważniejsze, wzajemnych relacji między sferą wewnętrzną i zewnętrzną międzynarodowej aktywności państwa. To problem, który w badaniach polityki zagranicznej w Polsce jest praktycznie nieobecny³².

Zjawisko wzajemnego przenikania się sfery wewnętrznej i zewnętrznej po raz pierwszy zostało podjęte w ramach liberalnej teorii współzależności. Współzależność,

²⁶ J. Checkel, *Ideas and International Political Change: Soviet/Russian Behaviour at the End of the Cold War*, Yale University Press, New Haven 1997; V. Hudson, *Culture and Foreign Policy*, Lynne Rienner, Boulder 1997; R. Hinnebusch, A. Ehteshami (red.), *The Foreign Policy of the Middle East States*, Lynne Rienner, London 2004.

²⁷ M. East, Ch. Herman, *Do nation-types account for foreign policy behavior?*, w: J. Rosenau (red.), *Comparing Foreign Policy: Theories, Findings and Methods*, Wiley, New York 1974; R. Rummel, *National Attributes and Behaviour*, Sage, Beverly Hills 1979; S. Krasner, *Approaches to the state: Alternative conceptions and historical dynamics*, „Comparative Politics” 1984, t. 16, s. 223–246.

²⁸ A. Cooper, R. Higgott, K. Nossal, *Relocating Middle Powers: Australia and Canada in Changing World Order*, University of British Columbia Press, Vancouver 1993; D. Lee, J. Hamill, *A middle power paradox? South African diplomacy in the post-apartheid era*, „International Relations” 2001, nr 4, s. 33–59; J. Ping, *Middle Power Statecraft: Indonesia, Malaysia and the Asia Pacific*, Ashgate, Aldershot 2005.

²⁹ O. Holsti, *Public opinion and foreign policy*, „International Studies Quarterly” 1992, t. 36, nr 4, s. 439–466.

³⁰ D. Foyle, *Public opinion and foreign policy: Elite beliefs as a mediating variable*, „International Studies Quarterly” 1997, t. 41, nr 1, s. 141–170.

³¹ P. Robinson, *Theorising the influence of media on world politics*, „European Journal of Communication” 2001, nr 4, s. 523–544.

³² E. Halizak (red.), *Polityka zagraniczna i wewnętrzna państwa w procesie integracji europejskiej*, Oficyna Wydawnicza Brandta, Bydgoszcz 2004.

jak zauważa Hedley Bull, jest konstytutywną cechą systemu westfalskiego i bez niej nie istniałaby w ogóle społeczność międzynarodowa³³. Internacjonalizacja (umiędzynarodowienie) gospodarek państw sprawiła, że nastąpiło rozszerzenie zakresu przedmiotowego współzależności o sferę wewnętrzną państwa. Stąd opinia Richarda Coopera o tym, że „umiędzynarodowiona gospodarka” charakteryzuje się wrażliwością wewnętrznego ekonomicznego rozwoju z tytułu oddziaływania transakcji ekonomicznych między dwoma lub większą liczbą państw³⁴. Taka tendencja rozwojowa, zdaniem tego autora, prowadziła wprost do formowania się globalnego rynku towarów i usług³⁵.

Oceny naukowe dokonywane przez tego badacza, jak i innych podejmujących problem współzależności prowadziły do sformułowania opinii o zacieraniu się różnic między sferą wewnętrzną i zewnętrzną (środowiska międzynarodowego) państwa. Taki skrajny pogląd wyrażali niektórzy badacze w pozimnowojennej debacie globalizacyjnej³⁶. Niemniej jednak problem wzajemnych relacji między sferą wewnętrzną państwa a sferą międzynarodową i tego, która z nich ma ważniejsze znaczenie w oddziaływaniu na proces polityki zagranicznej państwa, jest przedmiotem ożywionej debaty naukowej. W jej toku ukształtowały się dwa podejścia do tego problemu.

Pierwsze z nich nawiązuje do tradycji realizmu, zgodnie z którym sfera wewnętrzna jest niezmienna i poddaje się nieznacznym zmianom środowiska międzynarodowego. Jedno z centralnych założeń realizmu mówi o unitarnym, jednolitym strukturalnie charakterze państwa działającego zgodnie z zasadami racjonalności w celu maksymalizacji korzyści z tytułu uczestnictwa w systemie międzynarodowym. Te założenia są podzielane przez teorię instytucjonalną (neoliberalny instytucjonalizm), przypisującą instytucjom międzynarodowym (czynnik zewnętrzny) zasadniczą rolę w rozwijaniu współpracy międzynarodowej³⁷. W podobnym duchu utrzymane są poglądy przedstawicieli „systemowego konstruktywizmu”, którzy utrzymują, że państwa zachowują się zgodnie z regułami obowiązującymi w anarchicznym systemie międzynarodowym³⁸.

Drugie podejście, wywodzące się z tradycji nauk o polityce, w centrum uwagi stawia sferę wewnętrzną i system polityczny jako pierwotne i najważniejsze źródło zachowań międzynarodowych państwa³⁹.

---

³³ H. Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, Macmillan, Basingstoke 1977.

³⁴ R. Cooper, *The Economics of Interdependence*, McGraw-Hill, New York 1968, s. 1.

³⁵ Idem, *Economic Policy in an Interdependent World*, MIT Press, Cambridge 1986.

³⁶ K. Ohmae, *The End of Nation State: The Rise of Regional Economies*, The Free Press, New York 1995.

³⁷ R. Keohane, *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton University Press, Princeton 1984.

³⁸ A. Wendt, *Anarchy is what states make of it: The social construction of power politics*, „International Organization” 1992, nr 2, s. 381–425.

³⁹ B. Bueno de Mesquita, *Domestic politics and international relations*, „International Studies Quarterly” 2002, t. 46, nr 1, s. 1–9; J. Fearon, *Domestic politics, foreign policy, and theories of international relations*, „Annual Review of Political Science” 1998, nr 1, s. 289–313.

W przeciwieństwie do powyższych stanowisk na gruncie teorii liberalnej relacja między sferą wewnętrzną i zewnętrzną państwa została ujęta we wzajemnych zależnościach z podkreśleniem specyficznej roli każdej z nich. Liberalowie jako pierwsi zwrócili uwagę na wnętrze państwa (metafora odkrywania czarnej skrzynki), ale go nie absolutyzowali. Świadczą o tym dwie innowacyjne i przełomowe publikacje autorstwa Petera Gourevitcha i Roberta Putnama, które wyznaczyły nowe standardy konceptualizowania relacji między tymi dwiema sferami w procesie polityki zagranicznej.

Gourevitch w artykule opublikowanym w latach 70. ubiegłego stulecia twierdził, że sfera wewnątrzpaństwowa i wszystko, co ją konstytuuje, kształtuje się pod wpływem czynników lokalnych, ale w warunkach rosnącej współzależności rośnie ranga uwarunkowań zewnętrznych. Stąd teza artykułu mówiąca, że to one są źródłem polityki wewnętrznej, a także polityki zagranicznej. Liberalizacja i umiędzynarodowienie czynią sferę wewnętrzną podatną na oddziaływanie idei, praktyk i zachowań wywodzących się z innych państw⁴⁰.

Z kolei Putnam w artykule opublikowanym w 1988 r. przedłożył interesującą teoretyczną konstrukcję objaśniającą w innowacyjny sposób wzajemne relacje obydwu sfer – określając je mianem gry na dwóch poziomach (*two-level game*). Koncepcja gry na dwóch poziomach opiera się na założeniu, iż negocjatorzy danego kraju, wchodząc w układ z innym państwem, prowadzą relacje niejako na dwóch poziomach. Pierwszy to rzecz jasna poziom międzynarodowy (partner zagraniczny), a drugi – wewnątrzpaństwowy, gdzie prowadzone są negocjacje z danymi grupami interesu w celu zapewnienia ich poparcia dla ratyfikacji międzynarodowej umowy. Negocjując na pierwszym poziomie, rząd stara się w maksymalnym stopniu zaspokoić interesy wewnętrzne i jednocześnie zminimalizować znaczenie przeciwstawnych (zagranicznych). Na drugim poziomie, w obliczu presji grup interesów, a jednocześnie dążąc do utrzymania się przy władzy, politycy organizują różne koalicje poparcia⁴¹. W tej sytuacji, zdaniem Andrew Moravcsika, każde państwo stara się wynegocjować porozumienia dające szanse na ratyfikację i uwzględniające zarazem racje partnera zagranicznego. Owe minimum określa mianem *win-set*⁴².

Moravcsik był badaczem, który wniósł wyjątkowo ważny wkład w rozwój liberalnej teorii polityki zagranicznej. Jego zasługą jest nadanie liberalizmowi, dotąd traktowanemu jako polityczno-ekonomiczna idea (doktryna), statusu teorii. Według niego jest to możliwe, jeśli przestaniemy go traktować w kategoriach ideologicznego i idealistycznego projektu politycznego i zamiast tego traktować jako empiryczną naukę

---

⁴⁰ P. Gourevitch, *The second image reversed: The international sources of domestic politics*, „International Organization” 1978, nr 4, s. 881–912.

⁴¹ R. Putnam, *Diplomacy and domestic policy: The logic of two-level games*, „International Organization” 1988, nr 3, s. 427–460.

⁴² A. Moravcsik, *Introduction: Integrating international and domestic theories of international bargaining*, w: P. Evans, H. Jacobson, R. Putnam (red.), *Double-edged Diplomacy*, University of California Press, Berkeley 1993, s. 3–42.

społeczną spełniającą kryteria naukowości poprzez wskazanie wymiaru teoretycznego i metodologicznego. Tak zdefiniowana teoria liberalna przeciwstawia się realizmowi i instytucjonalizmowi, gdyż opiera się na założeniu, że analiza czynników zewnętrznych jest niezbędna dla objaśnienia zachowań państwa w stosunkach międzynarodowych⁴³.

O teoretyczno-metodologicznym statusie tej teorii decyduje podstawowe i wyjściowe założenie, które mówi, że preferencje państwa to najważniejsza zmienna w badaniach polityki zagranicznej⁴⁴. Kolejne trzy założenia, które konstytuują jej obszar badawczy, to:

1. Prymat społecznych aktorów – najważniejszymi aktorami w stosunkach międzynarodowych są jednostki i prywatne grupy, które są racjonalne i unikają ryzyka, inicjują wymianę i zbiorowe działania celem promocji własnych interesów w warunkach ograniczoności zasobów materialnych, konfliktowych wartości i zmian społecznych.
2. Reprezentacja i preferencje państwa – państwa (i inne polityczne instytucje) reprezentują społeczeństwo i na podstawie jego interesów określają preferencje państwa i działania w stosunkach międzynarodowych.
3. Współzależność i system międzynarodowy – konfiguracja współzależnych preferencji państw określa ich zachowanie⁴⁵.

Zatem wbrew temu, co implikuje nazwa „liberalna teoria stosunków międzynarodowych”, jest ona w istocie teorią polityki zagranicznej, ponieważ jej celem jest objaśnienie międzynarodowych zachowań państwa z uwzględnieniem uwarunkowań wewnętrznych w postaci preferencji, a także dystrybucji zasobów między państwami jako zmiennej systemu międzynarodowego⁴⁶.

Moravcsik, traktując swoją teorię jako systemowo spójną, proponuje rozpatrywać ją w trzech wariantach. Pierwszy to idealistyczna teoria liberalna, która w analizie bierze pod uwagę charakterystyczne dla danego państwa wartości i tożsamości. Drugim wariantem jest liberalizm komercyjny, podejmujący problem zachowania państwa pod wpływem aktorów rynku wewnętrznego i transnarodowych. Jako trzeci wariant przyjmuje liberalizm republikański, poddający badaniu proces i metody, za pomocą których społeczne dążenia są przekształcane w politykę państwa. To sposób politycznej reprezentacji, która wpływa na uprzywilejowanie danych społecznych preferencji.

Liberalna teoria Moravcsika została sformułowana na bazie doświadczeń w badaniu integracji europejskiej, w której to dziedzinie zasłynął on nową propozycją teoretyczną – liberalną teorią międzyrządowości (*liberal intergovernmentalism*), opierającą się na założeniu, iż państwa w pełni kontrolują proces integracji europejskiej. Uczynił to

---

⁴³ A. Moravcsik, *A liberal theory of international politics*, „International Organization” 1997, nr 4, s. 513.

⁴⁴ Ibidem, s. 514.

⁴⁵ Ibidem, s. 516–521.

⁴⁶ Ibidem.

w serii artykułów opublikowanych w pierwszej połowie lat 90.⁴⁷ Należy odnotować fakt, że liberalna teoria międzyrządowości nie jest bynajmniej przyjmowana bezkrytycznie⁴⁸. W Polsce jest ona bardzo dobrze rozpoznawalna dzięki opublikowanej w 2005 r. monografii autorstwa Rafała Trzaskowskiego⁴⁹.

Ostateczny kształt liberalnej teorii polityki zagranicznej Moravcsik nadał w rozdziale w pracy zbiorowej opublikowanej w 2003 r., a noszącym tytuł *Liberal international relations theory: A scientific assessment [Liberalna teoria stosunków międzynarodowych. Analiza naukowa]*⁵⁰. Jego późniejsze publikacje na ten temat nawiązywały do tej z 2003 r. i powielają jej teoretyczno-metodologiczne założenia⁵¹.

Zasadniczym celem badawczym rozdziału, o którym mowa, było udzielenie odpowiedzi na pytanie, na ile liberalna teoria przyczynia się do postępu naukowego w kategoriach metodologii Imre Lakatosa. W związku z tym w pierwszej jego części autor przedstawił istotę liberalnego programu badawczego i konstytuujące go założenia badawcze. Według niego:

liberalny program badawczy charakteryzuje się tym, że: w centrum stosunków międzynarodowych stawia relację państwo – społeczeństwo. To wywodzi się z fundamentalnego przesłania mówiącego, że najważniejszym czynnikiem oddziałującym na zachowanie państwa jest relacja między państwem i społeczeństwem, i transnarodową społecznością⁵².

Treścią tak sformułowanego liberalnego programu badawczego są następujące założenia, dotyczące:

1. Istoty uczestników stosunków międzynarodowych – najważniejszym uczestnikiem stosunków międzynarodowych są racjonalne jednostki i grupy społeczne, które

⁴⁷ Idem, *Negotiating the Single European Act*, w: R. Keohane, S. Hoffmann (red.), *The New European Community*, Westview Press, Boulder 1991; A. Moravcsik, *Preferences and power in the European Community: A liberal intergovernmentalist approach*, „Journal of Common Market Studies” 1993, nr 4, s. 473–524; idem, *Why the European Community Strengthens the State: Domestic Politics and International Cooperation*, Working Paper Series, 52, Cambridge Mass. Center for European Studies, Harvard University; idem, *Explaining international human rights regime: Liberal theory and Western Europe*, „European Journal of International Relations” 1995, nr 1, s. 157–189; idem, *Liberal intergovernmentalism and integration: A rejoinder*, „Journal of Common Market Studies” 1995, nr 4, s. 611–628.

⁴⁸ D. Wincott, *Institutional interaction and European integration: Toward and everyday critique of liberal intergovernmentalism*, „Journal of Common Market Studies” 1995, nr 4, s. 597–609.

⁴⁹ R. Trzaskowski, *Dynamika reformy systemu podejmowania decyzji w Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Prawo i Praktyka Gospodarcza, Warszawa 2005.

⁵⁰ A. Moravcsik, *Liberal international relations theory: A scientific assessment*, w: C. Elman, M. Elman (red.), *Progress in International Relations Theory: Appraising the Field*, MIT Press, Cambridge 2003, s. 159–205.

⁵¹ Zob. H. Milner, A. Moravcsik (red.), *Power, Interdependence, and Nonstate Actors in World Politics*, Princeton University Press, Princeton 2009; A. Moravcsik, *Liberal theories of international law*, w: J.L. Dunaff, M. Pollock (red.), *Interdisciplinary Perspectives on International Law and International Relations: The State of Art*, Princeton University Press, Princeton 2012.

⁵² Ibidem, s. 161.

promują swoje interesy. Liberalna teoria analizuje politykę w sposób zdecentralizowany, gdzie potrzeby jednostek i grup mają pierwotne w sensie genetycznym znaczenie w kształtowaniu interesów wpływających na zachowanie państwa.

2. Państwa – państwo i jego instytucje pełnią funkcję pasa transmisyjnego, za pośrednictwem którego preferencje jednostek i grup społecznych są przekształcane w politykę zagraniczną państwa. Proces ten jest realizowany przez działających w duchu nacjonalizmu przedstawicieli państwa.
3. Istoty systemu międzynarodowego – system międzynarodowy to konfiguracja preferencji państw, które oddziałują na ich zachowanie⁵³.

Odwołując się do metodologii Lakatosa, Moravcsik formułuje trzy dodatkowe pomocnicze hipotezy, z których każda wiąże się – odpowiednio – z tradycją liberalizmu idealistycznego, liberalizmu ekonomicznego (handlowego) i liberalizmu republikańskiego:

1. Zgodnie z idealistycznym liberalizmem preferencje państwa, a zatem stan międzynarodowej rywalizacji, współpracy i konfliktu, są funkcją konfiguracji wewnątrz krajowych społecznych tożsamości i wartości.
2. Liberalizm ekonomiczny objaśnia indywidualne i zbiorowe zachowania państw wpływem sił rynkowych kształtowanych przez krajowych i transnarodowych aktorów.
3. Wedle liberalizmu republikańskiego polityka państwa jest funkcją wewnątrz krajowej politycznej reprezentacji, która ma wpływ na to, czyje społeczne preferencje będą uwzględniane w polityce państwa⁵⁴.

Twórca liberalnej teorii polityki zagranicznej Moravcsik traktował ją w kategoriach heurystycznej nowości (*heuristic novelty*) o znacznie większej zdolności objaśniania aniżeli realizm, którego był zagorzałym krytykiem⁵⁵. Jego zdaniem przewaga liberalnej teorii nad innymi przejawia się w tym, że badając preferencje państwa, można także objaśniać długofalowe i historyczne zmiany w systemie międzynarodowym oraz związki przyczynowo-skutkowe między czynnikami ekonomicznymi, politycznymi i społecznymi⁵⁶.

Liberalna teoria nie obywa się bez krytyki, a najważniejszy argument, jaki jest w związku z tym wysuwany, dotyczy braku dokładnego rozgraniczenia między liberalizmem traktowanym w kategoriach ideologii polityczno-ekonomicznej a teorią (programem badawczym). Za przykład może posłużyć teoria demokratycznego pokoju, która jest także traktowana jako strategia polityki zagranicznej⁵⁷.

⁵³ Ibidem, s. 161–167.

⁵⁴ Ibidem, s. 168–176.

⁵⁵ J. Legro, A. Moravcsik, *Is anybody still a realist?*, „International Security” 1999, nr 2, s. 5–55.

⁵⁶ D. Long, *The Harvard School of liberal international theory: A case for closure*, „Millennium – Journal of International Studies” 1995, t. 24, nr 3, s. 489–505; A. Moravcsik, *The new liberalism*, w: C. Reus-Smit, D. Snidal (red.), *The Oxford Handbook of International Relations*, Oxford University Press, Oxford 2008, s. 234–254.

⁵⁷ B. Jahn, *Kant, Mill and illiberal legacies in international affairs*, „International Organization” 2005, nr 1, s. 177–207; eadem, *The tragedy of liberal diplomacy: Democratization, intervention, statebuilding II*,

Należy także wskazać na inne założenia tej teorii, które są ważne w ocenie jej walorów eksplanacyjnych. Jej twórca twierdzi, że aby zrozumieć zachowanie państw w stosunkach międzynarodowych, należy dowiedzieć się, czego one chcą (*what they want*) – i to, czego chcą, może być objaśnione tylko przy uwzględnieniu czynników wewnętrznych, które traktuje on priorytetowo nad zewnętrznymi. To konsekwencja tego, że swoje poglądy teoretyczne formułuje w opozycji nie tylko do realizmu, ale także neoliberalnego instytucjonalizmu. W rzeczywistości – biorąc pod uwagę przyjmowane założenia badawcze – jest to teoria z ambicjami objaśniania zachowania państwa, czyli teoria polityki zagranicznej.

Największą jednak słabością teorii Moravcsika jest nieuwzględnienie procesu decyzyjnego i sposobu formowania preferencji – pomija on aktywną funkcję państwa w procesie polityki zagranicznej, a jego udział sprowadza do niezaangażowanej roli pasa transmisyjnego społecznych żądań, potrzeb i interesów państwa.

Liberalizm w polityce zagranicznej Zachodu

Liberalizm jako polityczno-ekonomiczna idea odgrywa ważną rolę w polityce zagranicznej państw Zachodu. To determinanta, której nie sposób pominąć, gdyż jest uważana za jeden z najważniejszych wytworów kultury i cywilizacji Zachodu, w wyjątkowo wyrazisty sposób identyfikujący tę grupę państw we współczesnych stosunkach międzynarodowych. Bez odwołania się do tej idei nie jest możliwe porównanie Zachodu z innymi cywilizacjami i analizowanie jego zewnętrznych relacji z resztą świata⁵⁸.

Zachód to państwa demokratyczne o gospodarce rynkowej, których polityka zagraniczna jest funkcją wyznawanych przezeń wartości liberalnych, takich jak: demokracja, wolność, prawa człowieka, rynek, wolne wybory. Ta relacja przejawia się w zależności przyczynowo-skutkowej między liberalizmem szeroko definiowanym jako idea (zmienna niezależna – objaśniająca, czyli to, co oddziałuje, jest przyczyną) a polityką zagraniczną Zachodu w sferze realizacyjnej, tj. dyplomacją, strategią działania, współpracą, rywalizacją (zmienna zależna, czyli to, co jest objaśniane).

Taki sposób analizy oznacza opowiedzenie się za „idealistyczną” metodologią, dla której najważniejsze aspekty społeczeństwa to natura i struktura świadomości społecznej – w przeciwieństwie do materialistycznej, zgodnie z którą istotę życia społecznego stanowią natura i organizacje sił materialnych. Materialiści dają pierwszeństwo stosunkom przyczynowym, skutkom i problemom, natomiast idealiści stosunkom konstytutywnym, stanowiącym, skutkom i problemom. W nauce o stosunkach międzynarodowych ta

---

„Journal of Intervention and Statebuilding” 2007, nr 1, s. 211–229; eadem, *Liberal internationalism: From ideology to empirical theory – and back again*, „International Theory” 2009, nr 3, s. 409–438.

⁵⁸ E. Haliżak, *Północ w stosunkach międzynarodowych*, w: E. Haliżak, R. Kuźniar (red.), *Stosunki międzynarodowe. Geneza. Kultura. Dynamika*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006, s. 435–451.

metodologiczna reguła przekłada się w wymiarze epistemologicznym odpowiednio na teorię liberalną i realizm oraz konstruktywizm, który proponuje godzenie obydwu perspektyw⁵⁹.

Okres zimnej wojny to dominacja materialistycznej perspektywy uosabianej przez realizm. Zakończenie zimnej wojny przyniosło jednak zasadniczy zwrot w badaniach, przejawiający się w docenieniu idealistycznej perspektywy metodologicznej. Kluczową pod tym względem rolę odegrała publikacja autorstwa Keohane'a i Judith Goldstein o roli idei w badaniach polityki zagranicznej, które klasyfikowano w następujący sposób: (a) idee o uniwersalnym charakterze; (b) idee normatywne, które są konkretyzacją idei uniwersalnych i podstawą działania; (c) idee przyczynowe, które określają zasady i środki osiągnięcia celów⁶⁰.

Najważniejszym elementem publikacji dwojga amerykańskich autorów jest postawione przez nich pytanie badawcze: czy idee wpływają na polityczne działanie i jeśli tak, to na jakich warunkach? Próbując odpowiedzieć na to pytanie, odrzucają oni proste założenie o przyczynowej zależności między ideą a politycznym działaniem i na tej podstawie przedkładają trzy propozycje badawcze: po pierwsze, idee traktują jako swoistego rodzaju „mapę drogową” w postępowaniu i zachowaniu ludzi i państw (wybór danej idei implikuje wybór zasad i preferencji); po drugie, idee inspirują współpracę, pełnią funkcję integracyjną, są punktem odniesienia i spoiwem; po trzecie, zinstytucjonalizowanie idei w postaci norm, reguł, instytucji nadaje im trwały charakter i czyni z nich zmienną niezależną oddziałującą na efekty działania⁶¹.

Publikacja pracy Goldstein i Keohane'a zainspirowała badania na temat znaczenia idei w polityce zagranicznej. W latach 90. ubiegłego wieku ukazały się na ten temat liczne publikacje, a wśród nich takie, które wyznaczyły standardy badań tej problematyki. Są one trojakiego rodzaju. Po pierwsze, zawsze istnieje dylemat wyboru między objaśnieniem i poleganiem przede wszystkim na metodach ilościowych a rozumieniem (interpretacją), w którym docenia się metody jakościowe z analizą dyskursu na czele. Po drugie, idee jako takie same nie działają (nie oddziałują), gdyż ich wpływ ujawnia się poprzez podmioty (jednostki ludzkie, grupy społeczne i interesów, biurokrację i instytucje państwa). I w tym sensie liberalizm jako ideę można traktować jako zmienną niezależną, gdyż oddziałuje poprzez podmioty, dla których jest inspiracją w wyborze odpowiednich preferencji. Po trzecie, idee klasyfikowane jako normatywne służą wartościowaniu, np. sprawiedliwe – niesprawiedliwe, demokratyczne – niedemokratyczne, rynkowe – nierynkowe. Z kolei idee przyczynowe (pragmatyczne) określają wybór strategii i taktyki w osiągnięciu celów w kontekście

⁵⁹ E. Adler, *Seizing the middle ground: Constructivism in world politics*, „European Journal of International Relations” 1997, nr 3, s. 319–363; A. Wendt, *Spoleczna teoria stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2008, s. 11–46.

⁶⁰ J. Goldstein, R. Keohane (red.), *Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions and Political Change*, Cornell University Press, Ithaca 1993, s. 8–11.

⁶¹ Ibidem, s. 11–26.

normatywnych wartości, za pomocą których ocenia się środowisko międzynarodowe i formułuje politykę zagraniczną⁶².

Zatem decydowanie i działanie jako dwa kluczowe elementy w procesie polityki zagranicznej są funkcją poziomu synergii i współzależności normatywnych i pragmatycznych idei. Takie, a nie inne wybory – kierunki i formy działań w tej dziedzinie – wynikają z podzielenia wartości normatywnych przez polityków (decydentów) z jednej strony i wymogów efektywności i optymalizacji działania w polityce zagranicznej ze względu na potrzebę uwzględniania przyczynowo-pragmatycznych idei.

Przyjęcie takich założeń analitycznych uzasadnia przedmiot badania, jakim jest polityka zagraniczna państw Zachodu motywowana wartościami liberalnymi – co też jest założeniem, gdyż wiąże się z odrzuceniem realistycznej perspektywy (realizmu klasycznego, neorealizmu, realizmu ofensywnego i defensywnego). Przyjęcie takiego założenia ontologicznego uzasadniają okoliczności i kontekst międzynarodowy po zakończeniu zimnej wojny, które w bogatej literaturze przedmiotu dla zachodnich autorów zostały zinterpretowane jako zwycięstwo liberalnej idei – od tej pory konstytutywnej podstawy rozwoju i funkcjonowania społeczności międzynarodowej. Najwcześniej tę tendencję rozwojową uogólnił Francis Fukuyama, który publikując w 1992 r. pracę o tytule *Koniec historii*, miał na myśli zwycięstwo w skali globalnej zasad gospodarki rynkowej i demokracji. To swoiste zakończenie procesu historycznego, począwszy od oświecenia aż do chwili obecnej, zwieńczone przekształceniem liberalizmu w ideę o uniwersalnym charakterze⁶³. Według niego nie oznacza to wyeliminowania braku zagrożeń dla porządku międzynarodowego, ze względu na istnienie wielu nieliberalnych państw. Tę istotną okoliczność inny badacz, Samuel Huntington, uogólnił za pomocą pojęcia zderzenia cywilizacji⁶⁴. W innej pracy udowodnił, że najnowsze pozimnowojenne fale demokratyzacji będą miały istotne znaczenie dla pokojowej ewolucji stosunków międzynarodowych, ze względu na łatwość przenoszenia do nich wewnątrz krajowych wzorców demokratycznych – co w rezultacie zmniejszy napięcie i konflikty międzynarodowe⁶⁵.

Z kolei Charles Kegley zwycięstwo zachodniej idei liberalnej określił mianem neoidealistycznego momentu (*neoidealist moment*), mając na myśli to, że dostosowane do nowych okoliczności przedwojenne idealistyczne wizje stosunków międzynarodowych

---

⁶² Zob. T. Risse-Kappen, *Ideas do not float freely: Transnational coalition, domestic structures and the end of cold war*, „International Organization” 1994, t. 48, nr 2, s. 185–214; H. Woods, *Economic ideas and international relations: Beyond rational neglect*, „International Studies Quarterly” 1995, t. 39, nr 2, s. 161–180; A. Yee, *The casual effects of ideas on polices*, „International Organization” 1996, t. 50, nr 1, s. 69–108; J. Checkel, *Ideas and international political...*, op.cit.; J. Legro, *The transformation of policy ideas*, „American Journal of Political Science” 2000, t. 44, nr 3, s. 419–432.

⁶³ F. Fukuyama, *The end of history*, „The National Interest” 1989, nr 1, s. 3–18.

⁶⁴ S. Huntington, *The clash of civilizations*, „Foreign Affairs” 1993, nr 3, s. 22–49.

⁶⁵ Idem, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Oklahoma University Press, Oklahoma 1991.

Woodrowa Wilsona potwierdziły swoją ideową i pragmatyczną przydatność⁶⁶. Wtórował mu Robert Latham, autor nie mniej głośnej pracy o nadejściu liberalnego momentu (*liberal moment*) we współczesnych stosunkach międzynarodowych⁶⁷.

Publikacją, która najpełniej oddaje nastrój i sposób myślenia elit politycznych i środowisk naukowych Zachodu po zakończeniu zimnej wojny, jest praca zbiorowa pod redakcją Milesa Kahlera, profesora w Graduate School of International Relations and Pacific Studies, University of California, San Diego, nosząca tytuł *Liberalization and Foreign Policy* [*Liberalizacja i polityka zagraniczna*], której wydanie zostało sfinansowane przez rząd USA i Social Science Research Council. To swoistego rodzaju manifest ideowopolityczny o celach i zadaniach polityki zagranicznej państw Zachodu, mającej opierać się na wartościach liberalnych i obowiązku ich wspierania w stosunkach międzynarodowych. W rozdziale wstępnym Kahler pisze:

zachodnie demokracje powinny przywiązywać dużą, w sensie retorycznym, uwagę do wspierania demokratyzacji i rynkowych reform [...] Pozytywne zmiany w polityce zagranicznej państw poddających się procesowi liberalizacji są na tyle istotne, że legitymizują to wsparcie w całej rozciągłości⁶⁸.

Biorąc pod uwagę powyższe argumenty, można przyjąć jako pewnik twierdzenie o liberalnej idei jako kluczowej zmiennej niezależnej polityki zagranicznej państw Zachodu po zakończeniu zimnej wojny. Jej najważniejszą cechą strukturalną jest integralne ujmowanie wymiaru politycznego i ekonomicznego. To istotna przesłanka wyodrębnienia się subdyscypliny stosunków międzynarodowych w postaci międzynarodowej ekonomii politycznej (ekonomii politycznej stosunków międzynarodowych)⁶⁹. Zgodnie z jej założeniem, rynek i państwo są współzależne⁷⁰. Należy bowiem pamiętać o tym, że myśl liberalnej swobody rynkowej i wolność polityczna warunkują się wzajemnie, co implikuje ich integralne ujęcie w analizie polityki zagranicznej państw Zachodu i podejmowanych przez nich działań na rzecz tworzenia porządku międzynarodowego opartego na kryteriach i wartościach politycznych i ekonomicznych.

⁶⁶ Ch. Kegley, *The neoidealist moment in international studies? Neorealist myths and the new international realities*, „International Studies Quarterly” 1993, nr 2, s. 44–76.

⁶⁷ R. Latham, *The Liberal Moment: Modernity, Security and the Making of Postwar International Order*, Columbia University Press, New York 1997.

⁶⁸ M. Kahler, *Liberalization and foreign policy*, w: idem (red.), *Liberalization and Foreign Policy*, Columbia University Press, New York 1997, s. 1–25.

⁶⁹ E. Haliżak, *Współzależności polityki i ekonomii w stosunkach międzynarodowych*, w: E. Haliżak et al. (red.), *Stosunki międzynarodowe w XXI wieku. Księga Jubileuszowa z okazji 30-lecia Instytutu Stosunków Międzynarodowych UW*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006, s. 23–47; J. Revenhill (red.), *Globalna ekonomia polityczna*, tłum. A. Gąsior-Niemiec, M. Dera, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011; J. Caporaso, D. Levine, *Theories of Political Economy*, Cambridge University Press, Cambridge 1992; R. Gilpin, *Global Political Economy: Understanding International Economic Order*, Princeton University Press, Princeton 2001.

⁷⁰ S. Strange, *States and Markets*, Printer, London 1999.

Kolejną interesującą klasyfikację liberalnej idei przedstawili Barry Buzan i Ole Wæver. Jej istotą jest podział na: (a) liberalizm ofensywny o mesjanistycznym wręcz charakterze i uniwersalistycznej cesze; (b) liberalizm defensywny, ukierunkowany na obronę i przetrwanie liberalizmu w danym państwie w obliczu zagrożeń zewnętrznych ze strony państw totalitarnych i groźby użycia siły⁷¹. Do podobnej konkluzji dochodzą badacze z Niemiec, którzy utrzymują, że państwa demokratyczne mogą działać metodami pokojowymi lub używać siły w stosunkach zewnętrznych – wybór w tej mierze zależy od rodzaju interakcji z partnerami⁷².

Teoretycznym uogólnieniem defensywnego liberalizmu jest teoria demokratycznego pokoju, opierająca się na założeniu, iż demokratyczny system polityczny państwa wyklucza użycie siły w polityce zagranicznej, ale tylko w stosunkach między partnerami demokratycznymi, które określa się terminami, takimi jak: „liberalna wspólnota państw”, „liberalna strefa pokoju”, „pokojowe federacje państw”, „unia pokoju”⁷³.

W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na to, że w analizie wpływu liberalnej idei na politykę zagraniczną państw Zachodu należy uwzględnić jej zróżnicowanie, które przejawia się w trzech dominujących tradycjach, z których każda we właściwy dla siebie sposób oddziałuje na politykę zagraniczną. Są to:

1. Tradycja Johna Locke’a, zgodnie z którą państwo musi bronić wszelkimi środkami niepodważalnych praw jednostki, której zachowania są ze swej istoty racjonalne. W sferze polityki zagranicznej optuje za przyznaniem państwu wyłącznej kompetencji w jej prowadzeniu ze względu na jej złożoność oraz słabość instytucji i prawa międzynarodowego, które nie chronią przed zagrożeniami pokoju i bezpieczeństwa obywateli. Stąd naturalna potrzeba przekazania kompetencji w tej dziedzinie w ręce biurokratów, ekspertów i zawodowych dyplomatów⁷⁴.
2. Liberalizm ekonomiczny (handlowy), który wywodzi się z idei wolnego handlu. Richard Cobden, XIX-wieczny uczonec i polityk zarazem (twórca pierwszej umowy o wolnym handlu między Francją a Wielką Brytanią), argumentował, że wolny handel zapewnia harmonię interesów ludzi i państw – co dokonuje się w trojaki sposób: (a) w przeciwieństwie do merkantylizmu, który jest źródłem konfliktu i wojen, wolny handel przyczynia się do wzrostu bogactwa i potęgi państwa

⁷¹ B. Buzan, O. Wæver, *Liberalism and Security: The Contradictions of the Liberal Leviathan*, Working Papers, 23, Copenhagen Peace Research Institute, København 1998.

⁷² H. Muller, J. Wolf, *Democratic peace: Many data, little explanation*, w: L. Brock, A. Geis, H. Muller (red.), *Democratic Wars: Looking at the Dark Side of Democratic Peace*, Palgrave Macmillan, Houndsmills 2006, s. 41–73.

⁷³ Zob. na ten temat Ch. Streit, *Union Now: A Proposal for a Federal Union of the Leading Democracies*, Harper and Brothers, New York 1983; J. Rummel, *Libertarianism and international violence*, „Journal of Conflict Resolution” 1983, t. 27, nr 1, s. 27–71; B. Russett, *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War*, Princeton University Press, Princeton 1993.

⁷⁴ J. Dunn, *The concept of trust in the politics of John Locke*, w: R. Rorty, J.B. Schneewind, Q. Skinner (red.), *Philosophy in History: Essays on the Historiography of Philosophy*, Cambridge University Press, New York 1984; R. Dahl, *Controlling Nuclear Weapons: Democracy versus Guardianship*, Syracuse University Press, Syracuse 1985.

środkami pokojowymi, gdyż wszyscy uczestnicy wymiany odnoszą korzyści; (b) straty ekonomiczne z powodu wojen powstrzymują państwa przed użyciem siły zbrojnej; (c) rozwój handlu międzynarodowego sprzyja rozwojowi kontaktów i komunikowania się między ludźmi – co sprzyja rozwojowi kooperatywnych postaw⁷⁵. Sto lat później wybitny badacz amerykański, Richard Rosecrance, rozwijając powyższą myśl, pisał o wysokim poziomie ekonomicznej współzależności sprawiającym, iż koszt jej zerwania rośnie, co czyni konflikt mniej prawdopodobnym. W świecie zdominowanym przez logikę handlu korzyści z tego tytułu przewyższają inne, wynikające ze zdobyczy terytorialnych i militarnych sukcesów⁷⁶. Joseph Schumpeter, uznawany za najwybitniejszego ekonomistę w teorii tej dyscypliny, twierdził, że:

Kapitalistyczna gospodarka rynkowa i rządy demokratyczne sprzyjają przekształceniu materialnego egoizmu w pacyfizm. Demokratyczny kapitalizm to wolny handel i pokojowa polityka zagraniczna, ponieważ jest to rozwiązanie zgodne z zasadą racjonalności⁷⁷.

Odwołanie się do tej tradycji pozwala zrozumieć, dlaczego w polityce zagranicznej państw Zachodu tak ważną rolę przypisuje się liberalizacji wymiany międzynarodowej (integracja europejska, Państwo Transatlantyckie, Partnerstwo Transpacyficzne) oraz kładzie się nacisk na promocję zachodniego kapitalizmu i reformy prorynkowe w świecie, a także uzależnienie współpracy gospodarczej od reform politycznych. Należy jednak odnotować, że teza o jednoznacznie pozytywnej korelacji między wymianą międzynarodową a pokojem nie jest bynajmniej jednoznacznie akceptowana przez badaczy⁷⁸.

3. Republikański liberalizm odwołujący się do dorobku teoretycznego Immanuela Kanta, opierający się na trzech filarach: (a) wybieralny rząd republikański, (b) zobowiązanie do przestrzegania wartości pokoju jako warunku zabezpieczenia praw i wartości obywateli, (c) handel międzynarodowy⁷⁹. Zgodnie z tą tradycją polityka zagraniczna państwa powinna odpowiadać potrzebom wolnych obywateli i grup społecznych. Takie uzależnienie tej polityki od szerokiego konsensusu społecznego doprowadziło zdaniem niektórych do ukształtowania się poglądu o małej skuteczności i efektywności polityki zagranicznej oraz opóźnionym reagowaniu na

---

⁷⁵ R. Cobden, *The political writings of Richard Cobden*, w: M.G. Forsyth, H.M.A. Keens-Soper, P. Savigear (red.), *The Theory of International Relations: Selected Texts from Gentili to Treitschke*, Allen & Unwin, London 1970.

⁷⁶ R. Rosecrance, *The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World*, Little Brown, New York 1986.

⁷⁷ J. Schumpeter, *Imperialism and Social Classes*, Meridian, New York 1955.

⁷⁸ K. Barbieri, *The Liberal Illusion: Does Trade Promote Peace?*, University of Michigan, Ann Arbor 2003.

⁷⁹ M. Doyle, *Kant, liberal legacies...*, op.cit.

sytuacje kryzysowe ze względu na wydłużony proces decydowania w państwach demokratycznych⁸⁰.

Liberalizm ofensywny z kolei to wersja, ujęcie idei liberalnej, które odnosi się do relacji z państwami niedemokratycznymi. We wszystkich jej trzech wersjach zaprezentowanych wyżej problem ten jest traktowany jako istotny, gdyż państwa autorytarne uznaje się za zagrażające wartościom liberalnym. Stąd konkluzje, że należy im się przeciwstawiać i przyjmować wobec nich ofensywną postawę na rzecz ograniczenia ich wpływów, a z drugiej strony dążyć do ich zmiany poprzez reformy, transformację i liberalizację ich systemów politycznych i ekonomicznych. David Hume użył najbardziej dosadnego określenia tej cechy idei liberalnej, określając ją mianem agresywnej postawy (*imprudent vehemence*) w stosunku do państw autokratycznych⁸¹.

Historia ekspansji kolonialnej państw europejskich oraz interwencje USA w zachodniej hemisferze dostarczają wystarczająco dużo empirycznych przykładów polityki zagranicznej państw motywowanych ideą ofensywnego liberalizmu. Wedle jednego z badaczy w okresie zimnej wojny Stany Zjednoczone w latach 1946–1979 interweniowały w Trzecim Świecie dwa razy częściej niż Związek Radziecki⁸². W okresie zimnej wojny doszło do istotnego przewartościowania idei liberalnej poprzez synergię z problematyką bezpieczeństwa i zbrojeń, gdyż to one gwarantowały stabilność i przetrwanie ładu liberalnego w systemie zachodnim. To sprawiło, zdaniem Buzana, że związek między ideą liberalną a siłą militarną stał się naturalny⁸³, co tłumaczy skłonność do używania siły przez Zachód w obronie i promocji tej idei w świecie.

Okres po zakończeniu zimnej wojny i bankructwie ideologii komunistycznej stwarzał wyjątkowe wyzwania dla motywowanej ideą liberalną polityki zagranicznej państw Zachodu, która musiała balansować między defensywnością i ofensywnością, czyli zachowaniem i umocnieniem liberalnej wspólnoty państw i jej poszerzeniem. W istocie rzeczy chodziło o wypracowanie i przyjęcie międzynarodowej strategii, która uwzględniałaby właściwe proporcje między środkami i celami, minimalizowała zagrożenia i poszerzała krąg sojuszników⁸⁴ lub, jak to określił jeden z badaczy, budowy liberalnego imperium⁸⁵. Celem było tu stworzenie mającego cechy uniwersalności liberalnego porządku międzynarodowego, opartego na ekonomicznej współzależności

⁸⁰ J. Joffe, *Tocqueville revisited: Are good democracies bad players in the game of nations*, „Washington Quarterly” 1988, nr 1, s. 161–189.

⁸¹ D. Hume, *Essays: Moral, Political and Literary*, Oxford University Press, London 1963.

⁸² W. Clemence, *The superpowers and the Third World*, w: Ch. Kegley, P. McGowan (red.), *Foreign Policy US/USRR*, Sage, Beverly Hills 1992.

⁸³ B. Buzan, *Economic structure and international security: The limits of the liberal case*, „International Organization” 1984, nr 4, s. 597–624.

⁸⁴ J. Muravchik, *Exporting Democracy: Fulfilling America's Destiny*, AEI Press, Washington 1991; T. Smith, *America's Mission*, Princeton University Press, Princeton 1994.

⁸⁵ J. Purdy, *Liberal empire: Assessing the arguments*, „Ethics and International Affairs” 2003, t. 17, nr 2, s. 35–47.

i poczuciu przynależności do wspólnoty demokracji, który byłby zdolny oprzeć się zagrożeniom ze strony państw niedemokratycznych⁸⁶. Próbą jego instytucjonalizacji było powołanie w 2000 r. w Warszawie forum konsultacyjnego o nazwie Wspólnota na rzecz Demokracji (Community of Democracies).

Międzynarodowa strategia Zachodu na rzecz promocji demokracji oscylowała między otwartą wojowniczością i interwencjami w stosunku do państw autorytarnych (metafora wypraw krzyżowych)⁸⁷ a rozwijaniem dyplomacji publicznej i stosowania środków z zakresu miękkiej siły (*soft power*)⁸⁸. W zestawie ofensywnego liberalizmu znalazły się także takie działania, jak: interwencje humanitarne⁸⁹ i odpowiedzialność za ochronę⁹⁰, wspieranie dyfuzji wartości liberalnych w sferze politycznej i ekonomicznej⁹¹, silne uwarunkowanie pomocy zagranicznej od realizacji przez państwa odbiorców programu wewnętrznej politycznej i ekonomicznej liberalizacji⁹². W zestawie działań inspirowanych ideą liberalną wyjątkowo ważne znaczenie przypisywano programowi budowy gospodarek rynkowych i transformacji gospodarek zgodnie z liberalnymi w sensie ekonomicznym wartościami – co ilustruje termin „konsensus waszyngtoński” (Washington Consensus)⁹³.

Ocena wpływu idei liberalnej na politykę zagraniczną państw Zachodu po upływie ćwierć wieku od zakończenia zimnej wojny nie jest jednoznacznie pozytywna, biorąc pod uwagę deklarowane cele. Już po kilkunastu latach pojawiły się krytyczne analizy realizacji liberalnego projektu, który wbrew wyrażanym nadziejom nie wyeliminował licznych wojen i konfliktów o charakterze wewnętrznym⁹⁴. Liberalny projekt ujawnił liczne słabości, takie jak: nieskuteczność interwencji militarnych, niepowodzenia w budowie od podstaw państw demokratycznych (*state building*), kryzys finansowy,

⁸⁶ E. Halizak, *Liberalna wizja porządku międzynarodowego*, w: R. Kuźniar (red.), *Porządek międzynarodowy u progu XXI wieku*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2005, s. 59–84.

⁸⁷ C. Dueck, *Reluctant Crusaders: Power, Culture and Change in American Grand Strategy*, Princeton University Press, Princeton 2006; D. Hughes, *Liberal warfare: A crusade twice removed*, „International Studies Review” 2013, t. 15, nr 3, s. 351–373.

⁸⁸ J. Nye, *Public diplomacy and soft power*, „The Annals of the American Academy of Political and Social Science” 2008, t. 616, nr 1, s. 94–109.

⁸⁹ R. Falk, *Humanitarian Intervention and Legitimacy Wars*, Routledge, London 2014.

⁹⁰ M. Doyle, *International ethics and the responsibility to protect*, „International Studies Review” 2011, t. 13, nr 1, s. 72–84; T. Reinold, *Sovereignty and the Responsibility to Protect: The Power of Norms and the Norms of the Powerful*, Routledge, London 2014.

⁹¹ S. Beth, E. Zachay, *The globalization of liberalization: Policy diffusion in the international political economy*, „American Political Science Review” 2004, nr 1, s. 171–189; S. Bath, F. Dobbin, *Introduction: The international diffusion of liberalism*, „International Organization” 2006, nr 4, s. 781–810.

⁹² S. Hook, *Ideas and change in US foreign aid: Inventing the millennium challenge corporation*, „Foreign Policy Analysis” 2008, nr 4, s. 147–167.

⁹³ E. Halizak, *Ideowe problemy globalnego ładu liberalnego w gospodarce światowej – role i znaczenie Washington Consensus*, w: E. Halizak, R. Kuźniar, J. Symonides (red.), *Globalizacja a stosunki międzynarodowe*, Oficyna Wydawnicza „Branta”, Bydgoszcz – Warszawa 2003.

⁹⁴ N. Gleditsch, *The liberal moment fifteen years on*, „International Studies Quarterly” 2008, t. 52, nr 4, s. 691–712.

który podważył zaufanie do państw Zachodu i ich modelu gospodarczego⁹⁵. Ponadto sukcesy gospodarcze Chin, niemające źródła w zachodniej myśli liberalnej, sprawiły, że w sferze ideowej w różnych regionach świata, w tym przede wszystkim w Azji, zaczęto otwarcie podważać zasobność liberalizmu jako ideologii Zachodu, przeciwstawiając mu wartości azjatyckie⁹⁶. Nie należy zapominać także o retoryce i polityce zagranicznej Rosji, mających wyraźnie antyzachodni wymiar⁹⁷.

Niepowodzenia, o których mowa, sprawiły, że motywowana ideą liberalną polityka zagraniczna Zachodu stała się bardziej pragmatyczna w sferze promocji demokracji w świecie i budowie międzynarodowej wspólnoty liberalnej. Przejawia się to przede wszystkim w większym nacisku na kontekstualizację, czyli uwzględnieniu w większym niż do tej pory stopniu uwarunkowań lokalnych i regionalnych oraz kulturowo-cywilizacyjnych w stosunkach z państwami nieliberalnymi, czyli większą tolerancją na odmienność. To nowe podejście przyjęło się określać mianem postliberalnego porządku (*post-liberal governance*)⁹⁸.

Liberalna idea w polityce zagranicznej USA

Stany Zjednoczone to mocarstwo, którego polityka zagraniczna jest w wyjątkowy sposób motywowana ideą liberalną. Związek przyczynowo-skutkowy między zmienną niezależną (idee liberalne) a zmienną zależną (realizacje polityki zagranicznej) charakteryzuje się tu najwyższym stopniem korelacji, co potwierdzają historyczne doświadczenie, dokumenty rządowe w postaci doktryn i koncepcji oraz oceny badaczy, którzy wskazują, że polityka zagraniczna tego mocarstwa jest funkcją ustroju polityczno-gospodarczego opartego na liberalnych wartościach. Pod tym względem USA są, jak się uważa, modelowym przykładem państwa liberalnego⁹⁹, i to tak dalece, że określa się go mianem „liberalnej wyjątkowości” (*liberal exceptionalism*), na którą składają się takie wartości, jak: wolność, indywidualizm, egalitaryzm, równość, demokracja, rządy prawa i własność prywatna¹⁰⁰. Te wartości i normy zawierają w sobie imperatyw z jednej strony przeciwstawiania się temu wszystkiemu, co im zagraża, a z drugiej implikują postulat działań na rzecz ich realizacji w świecie i przekształcenia

⁹⁵ B. Jahn, *Rethinking democracy promotion*, „Review of International Studies” 2012, t. 38, nr 4, s. 685–705.

⁹⁶ K. Mahbubani, *Wielka konwergencja. Azja, Zachód i logika jednego świata*, tłum. H. Bińczak, M. Halaba, Kurhaus, Warszawa 2013.

⁹⁷ Zob. A. Dudek, *Użyteczność analitycznego eklektyzmu w badaniu stosunków Polski z Rosją* – w niniejszym tomie,

⁹⁸ D. Chandler (red.), *International Statebuilding: The Rise of Post-Liberal Governance*, Routledge, London 2010; O. Richmond, *A Post-Liberal Peace*, Routledge, London 2011.

⁹⁹ L. Hartz, *The Liberal Tradition in America*, Harcourt Brace, San Diego 1991.

¹⁰⁰ M. Lipset, *American Exceptionalism: A Double-Edged Sword*, W.W. Norton, New York 1996; S. Huntington, *Who Are We? The Challenge to America's National Identity*, Simon and Schuster, New York 2004.

go na wzór i podobieństwo USA. Stygmat specjalnego przeznaczenia wypływający z idei liberalnej leży u podstaw amerykańskiej polityki zagranicznej¹⁰¹.

Dowodzi tego historia ekspansji amerykańskiej republiki od jej powstania w 1784 r. do końca XIX w., która została dobrze udokumentowana przez historyków¹⁰². Wilson był pierwszym prezydentem USA (1913–1921), który w sposób planowy i zorganizowany przystąpił do realizacji w skali globalnej liberalnego porządku międzynarodowego, podstawą którego miały być rządy demokratyczne, wolny handel, instytucje międzynarodowe, jak Liga Narodów. Idea tego liberalnego internacjonalizmu, zwanego także mianem liberalnego idealizmu, nie została jednak w praktyce zrealizowana, a autorem najlepszej diagnozy na temat tego niepowodzenia był brytyjski historyk Edward Carr¹⁰³.

Po II wojnie światowej, kiedy hegemonia USA nie była przez nikogo kwestionowana, zaproponowały one światu liberalną wizję porządku opartą na takich elementach, jak: (a) internacjonalizm, czyli postulat aktywnych działań politycznych i ekonomicznych na rzecz liberalnej wizji porządku międzynarodowego – w polityce obecnej administracji przejawia się to w apologetyce interwencjonalizmu, gdyż jej zdaniem państwa demokratyczne mają wręcz obowiązek eliminować zagrożenia bezpieczeństwa; (b) tworzenie instytucji międzynarodowych; (c) demokratyzacja, czyli przekształcenie ustrojów wewnętrznych państw autokratycznych i totalitarnych; (d) liberalizacja różnych dziedzin obrotu międzynarodowego; (e) rozbrojenie; (f) działania na rzecz wolnego handlu.

Stany Zjednoczone miały wtedy wolę i materialne możliwości wprowadzania liberalnego porządku międzynarodowego. Był to najważniejszy cel ich polityki zagranicznej i strategii międzynarodowej. Jak utrzymuje jeden z badaczy, spełniały one wtedy rolę promotora liberalizmu (*liberal agent*) – co miało stać się punktem zwrotnym (*liberal moment*) i siłą napędową zmian w stosunkach międzynarodowych (*liberal modernity*)¹⁰⁴.

John Ikenberry, wybitny przedstawiciel liberalnej teorii stosunków międzynarodowych, utrzymuje, że ponadczasowym celem amerykańskiej polityki zagranicznej jest stworzenie ładu międzynarodowego, jak to ujmuje, z „liberalną charakterystyką”, który zapewniłby hegemonię w stosunkach międzynarodowych za pomocą takich instrumentów, jak dyplomacja wielostronna, sojusze i instytucje międzynarodowe. Ale jednocześnie, jak wskazuje, amerykańskie podejście do ładu liberalnego charakteryzuje się „imperialną cechą”, o czym dowodzą unilateralizm, stosowanie przymusu,

¹⁰¹ W.R. Mead, *Special Providence: American Foreign Policy and How It Changed the World*, Routledge, New York 2001.

¹⁰² W. LaFeber, *The New Empire: An Interpretation of American Expansion 1860–1898*, Cornell University Press, Ithaca 1963.

¹⁰³ E. Carr, *The Twenty Years Crisis 1919–1939: An Introduction to the Study of International Relations*, Harper and Row, New York 1939 (1964).

¹⁰⁴ R. Latham, *The Liberal Moment...*, op.cit, s. 18–20.

interwencjonizm oraz selektywne przestrzeganie reguł gry. Innymi słowy Stany Zjednoczone inicjują budowę ładu, są jego strażnikiem, pełnią funkcję arbitra i do nich należy ostatnie słowo na temat jego funkcjonowania¹⁰⁵.

Militaryzacja utrzymanej w liberalnym zamyśle polityki zagranicznej USA działa się niejako wbrew tendencyjnym liberalnym wartościom, ale logika zimnej wojny sprawiła, że siła zbrojna stała się nieodzownym środkiem budowy pożądanego ładu. Zwraca się przy tym uwagę, że NATO – jako emanacja militarnego wymiaru ładu – funkcjonowało nie tyle wedle reguł klasycznego sojuszu wojskowego (tak jak ujęliby to realisci), ile bardziej wedle liberalnego planu, jako instytucja polityczno-wojskowych konsultacji i uzgodnień¹⁰⁶. Wprowadzenie wymiaru bezpieczeństwa do liberalnego porządku (*securitising*) dokonało się z inicjatywy USA, w wyniku sformułowania przez nie w latach 40. XX w. nowej, narodowej koncepcji bezpieczeństwa narodowego. Co ciekawe, w owej koncepcji od samego początku ujawnił się unilateralizm ze względu na pomniejszenie roli ONZ. W uzasadnieniu planu Marshalla pisano na ten temat, co następuje:

Bezpieczeństwo narodowe może być efektywnie zapewnione poprzez stworzenie systemu pokojowych stosunków, w ramach których każde państwo respektować będzie suwerenność, integralność i sposób życia innych w sposób wykluczający użycie siły. Może to być osiągnięte po przez odwołanie się do Karty Narodów Zjednoczonych lub poprzez stworzenie nowych, bardziej adekwatnych struktur do rozwiązywania danych problemów. Ponieważ efektywność rozwiązań w ramach Kart budzi wątpliwość, to realistyczna ocena sytuacji nakazuje poszukiwanie rozwiązań nieprzewidzianych przez Kartę, tak aby nie oddziaływały negatywnie na bezpieczeństwo narodowe USA¹⁰⁷.

W tamtym okresie dokonało się jedno z największych przewartościowań w liberalnej doktrynie ze względu na wymogi polityki zagranicznej i bezpieczeństwa narodowego USA. Można wręcz stwierdzić, że liberalizm został przez mocarstwo zredefiniowany instrumentalnie jako ideologiczne uzasadnienie przywództwa w świecie. Jak już wspomniano, przejawiało się to w swoistej militaryzacji myślenia i działania na rzecz bezpieczeństwa narodowego w duchu liberalizmu, co było tym bardziej niezwykle, że amerykańska tradycja liberalna zrodziła się z opozycji wobec wszelkiej przemocy i autorytaryzmu, nie mówiąc już o tym, że odnosiła się do ustroju wewnętrznego i praw jednostki, a nie do polityki zagranicznej. Wedle Melvyna Lefflera, znanego historyka polityki zagranicznej USA, bezpieczeństwo narodowe zaczęto pojmować jako politykę w obronie wartości liberalnych, a sam liberalizm stał się motywem uprawiania takiej polityki i ideologicznym uzasadnieniem dla stosowania siły zbrojnej przez państwo

---

¹⁰⁵ J. Ikenberry, *Liberal hegemony and empire? American power in the age of unipolarity*, w: D. Held, M. Koenig-Archibugi (red.), *American Power in the 21st Century*, Polity, Cambridge 2004.

¹⁰⁶ G. Hellman, R. Wolf, *Neorealism, neoliberal institutionalism and the future of NATO*, „Security Studies” 1993, nr 1, s. 3–43.

¹⁰⁷ R. Latham, *The Liberal Moment...*, op.cit., s. 21.

(*garrison state*)¹⁰⁸. Amerykańscy liberałowie stanęli wobec dylematu, jak pogodzić wymogi bezpieczeństwa narodowego z tradycyjnymi wartościami, z których wolność działania jednostki była najwyżej ceniona¹⁰⁹. Tę sprzeczność, zdaniem Huntingtona, między potrzebą zapewnienia bezpieczeństwa definiowanego w kategoriach militarnych a wartościami amerykańskiego liberalizmu, rozwiązano poprzez ustanowienie strategii osłabienia, a nawet wyeliminowania zagrożeń bezpieczeństwa dla liberalnej idei, płynących ze strony Związku Radzieckiego i światowego komunizmu¹¹⁰.

Parafrazując znane powiedzenie króla francuskiego z końca XVI w., liberalizm był wart uzupełniania o militarny komponent, ponieważ służyło to ochronie jego podstawowych wartości. Zrodzony z inspiracji USA, liberalny ład był efektem wielkiego historycznego kompromisu XIX-wiecznego, utrzymanego w duchu brytyjskim liberalizmu z wymogami nowej pozimnowojennej struktury stosunków międzynarodowych. Przejawiało się to w instrumentalnym traktowaniu ekonomii i ładu ekonomicznego względem wymogów bezpieczeństwa narodowego. Formalnie był on wielostronny, ale w praktyce jego efektywność była funkcją hegemonii jednego mocarstwa.

Jest rzeczą bardzo interesującą, że amerykańska polityka zagraniczna i towarzyszące jej wizje porządku międzynarodowego po zakończeniu zimnej wojny wykazały się nadzwyczajną ciągłością w sferze motywacyjnej i realizacyjnej, i to pomimo radykalnej zmiany w środowisku międzynarodowym. Stało się tak dlatego, że definiowana w kategoriach wartości liberalnych koncepcja bezpieczeństwa narodowego po zakończeniu zimnej wojny nadal implikowała poczucie braku bezpieczeństwa ze względu na utrzymanie się rozlicznych zagrożeń, tym razem nie o komunistycznym, ale kulturowo-cywilizacyjnym i ideologicznym rodowodzie. Przywoływany już Latham argumentował, że po zakończeniu zimnej USA zaczęły postrzegać rzeczywistość międzynarodową już nie w kategoriach dychotomicznej struktury demokracja – komunizm, ale jako nowego rodzaju pojedynczą oś (*uniaxis*), na początku której leżą USA, a na końcu państwa nieliberalne (autorytarne, nieprzyjacielskie, upadłe), pośrodku zaś plasują się państwa o różnych formach ustroju liberalnego¹¹¹.

Polityka zagraniczna USA po zimnej wojnie, podobnie jak w przeszłości, nadal opiera się na liberalnym internacjonalizmie, tj. promowaniu trzech wartości uznanych przez amerykańskich liberałów za najważniejsze, a mianowicie: pokoju, dobrobytu i wolności. Jednoznacznie ujął to George W. Bush, stwierdzając:

Cel naszego narodu zawsze był większy niż możliwości naszej obrony. Walczyliśmy i będziemy walczyć o pokój, który sprzyja wolności. Będziemy bronić pokoju przed

¹⁰⁸ M. Leffler, *The American conception of national security and the beginnings of the Cold War, 1945–1948*, „The American Historical Review” 1984, t. 89, nr 2, s. 346–381.

¹⁰⁹ H. Lasswell, *National Security and Individual Freedom*, McGraw-Hill Book, New York 1950.

¹¹⁰ S. Huntington, *The Soldier and the State: The Theory of Civil-Military Relations*, Cambridge University Press, Cambridge 1985.

¹¹¹ R. Latham, *Liberalism's order/liberalism's other: A genealogy of threat*, „Alternatives” 1995, t. 20, nr 1, s. 111–146.

zagrożeniem ze strony terrorystów i tyranów. Będziemy budować pokój, zachowując dobre stosunki z innymi mocarstwami. Z pewnością rozszerzymy stan pokoju, sprzyjając formowaniu się wolnych i otwartych społeczeństw na każdym kontynencie. Budowa takiego pokoju jest obowiązkiem Ameryki¹¹².

Tak daleko idąca jednoznaczność w formułowaniu celów politycznych sprawia, że ocenia się ją równie radykalnie – jako liberalną politykę imperialną, którą charakteryzować miało prawo USA do jednostronnego rozstrzygania, które z punktu widzenia reguł i norm etycznych stosunków międzynarodowych należy uznawać i przestrzegać¹¹³. W takim duchu utrzymana była strategia bezpieczeństwa narodowego USA, w której stwierdzono wprost: „Użyjemy naszej siły, aby stworzyć warunki, w których wszystkie państwa i społeczeństwa wybiorą dla siebie korzystne efekty wynikające z doktryny politycznego i ekonomicznego liberalizmu”¹¹⁴. Podsumowując, dominacja liberalnej demokracji w świecie miała być realizowana pod auspicjami i w ramach hegemonii Stanów Zjednoczonych¹¹⁵. W podobnym duchu utrzymane były wypowiedzi prezydenta Baracka Obamy, a jedyna zmiana dotyczyła środków i metod realizacji¹¹⁶.

Z dzisiejszej perspektywy ocena wojującego liberalizmu jako ideowej podstawy polityki zagranicznej USA jest jednoznacznie negatywna, z czym zgadzają się nawet przedstawiciele neokonserwatywnego nurtu¹¹⁷. O skali niepowodzenia we wdrażaniu liberalnego projektu dowodzi trwały wzrost nastrojów antyamerykańskich w świecie, na co zwrócili uwagę dwaj wybitni badacze Peter Katzenstein i Keohane¹¹⁸. Nye stawiał zaś diagnozę, mówiącą, że pomimo posiadania statusu supermocarstwa USA nie są w stanie samodzielnie i za pomocą siły militarnej ustanowić w świecie porządku liberalnego¹¹⁹. Inny z kolei badacz udowadnia, że czas tak zwanych wojen liberalnych jako instrumentu polityki zagranicznej USA skończył się bezpowrotnie¹²⁰. Najbardziej daleko idącą krytykę sposobu promocji idei liberalnej przeprowadzili przedstawiciele

¹¹² K. Holmes, *American internationalism: Promoting freedom, democracy, and development*, „U.S. Foreign Policy Agenda – An Electronic Journal of the U.S. Department of State” 2003, t. 8, nr 1, s. 5–7.

¹¹³ J. Purdy, *Liberal empire: Assessing the arguments*, „Ethics and International Affairs” 2003, t. 17, nr 2, s. 35–47.

¹¹⁴ *The National Security Strategy of the United America*, September 2002, <https://www.whitehouse.gov/nsc/html>.

¹¹⁵ A. Valladeo, *Democratic hegemony and American hegemony*, „Cambridge Review of International Affairs” 2006, t. 19, nr 2, s. 243–260.

¹¹⁶ B. Obama, *Renewing American Leadership*, „Foreign Affairs” 2007, nr 4, <https://www.foreignaffairs.com/articles/2007-07-01/renewing-american-leadership>.

¹¹⁷ C. Prestowitz, *Rogue Nation: American Unilateralism and the Failure of Good Intentions*, Basic Books, New York 2003; D. Cooper, *Neoconservatism and American Foreign Policy: New Approaches*, Routledge, New York 2013.

¹¹⁸ P. Katzenstein, R. Keohane, *Anti-Americanisms in World Politics*, Cornell University Press, Ithaca 2007; S. Brooks, *Anti-Americanism and the Limits of Public Diplomacy*, Routledge, New York 2015.

¹¹⁹ J. Nye, *The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone*, New York 2002; idem, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New York 2004.

¹²⁰ J. Gow, *Liberal Warsaw*, Routledge, New York 2015.

nurtu realistycznego z Johnem Mearsheimerem na czele, który argumentuje, że beznamienne przywiązanie do idei liberalnej i zapomnienia o wymogach prowadzenia polityki zagranicznej zgodnie z wymogami realizmu (np. uwzględnienie układu sił i kryteriów bezpieczeństwa) szkodzi interesowi narodowemu Stanów Zjednoczonych¹²¹.

Nic więc dziwnego, że w świetle powyższych okoliczności nastąpiło zasadnicze przewartościowanie idei liberalnej jako najważniejszej determinanty polityki zagranicznej USA. Dokonało się to na poziomie środków i metod realizacji, a nie celów, gdyż te nadal pozostają niezmiennie w postaci promocji demokracji w świecie. Chodzi jednak o to, aby nie generować przy tej okazji dodatkowych zagrożeń dla bezpieczeństwa narodowego, a ponadto aby kontekstualizować każdorazowo strategię, aranżując adekwatny zestaw środków, i nastawiać się na oddziaływanie w długim okresie¹²².

Podsumowanie

Liberalizm to idea, która identyfikuje Zachód jako formę kulturowo-cywilizacyjną w stosunku do reszty. Niektórzy badacze, jak Fukuyama, weryfikują jego historię, dzieląc ją na epokę przedliberalną i poliberalną, a za symboliczną datę je rozdzielającą uznają upadek Świętego Cesarstwa Rzymskiego w 1806 r. W teorii politycznej liberalizm występuje w wielu wersjach, jak: klasyczny, komercyjny i ekonomiczny, republikański, społeczny, liberalizm jako postawa światopoglądowa. W praktyce stosunków międzynarodowych zaś pojawił się jako idea porządku międzynarodowego autorstwa prezydenta USA Wilsona. Wysunięta zbyt wcześnie i nieuwzględniająca realiów stosunków międzynarodowych po I wojnie światowej, pozostała tylko niespełnioną idealistyczną wizją – stąd określenie jej przez krytyków jako idealizm.

Na przełomie lat 60. i 70. w nauce o stosunkach międzynarodowych w oparciu o założenia szkoły współzależności transnacionalnego paradygmatu doszło do wyodrębnienia się nurtu liberalnego jako odrębnej teoretycznej perspektywy oferującej nowe sposoby eksplanacji rzeczywistości międzynarodowej w porównaniu z panującym niepodzielnie realizmem. W pierwszej kolejności sformułowano założenia neoliberalnego instytucjonalizmu – teorii poziomu systemu międzynarodowego. Następnie za sprawą Moravcsika stworzono teorię polityki zagranicznej, która odwołując się do kategorii motywów i preferencji, podejmowała próbę objaśnienia zachowań państwa w stosunkach międzynarodowych. Było to wyjątkowe wyzwanie dla szkoły realizmu, w ramach której zaproponowano konkurencyjną teorię polityki – realizm

¹²¹ J. Mearsheimer, *Imperial by design*, „The National Interest” 2010, nr 111, s. 16–34; idem, *Why the Ukraine crisis is the West’s fault*, „Foreign Affairs” 2014, nr 5, s. 1–12.

¹²² N. Boucher, *Democracy Promotion as US Foreign Policy*, Routledge, New York 2015; R. Pee, *Democracy Promotions: National Security and Strategy*, Routledge, New York 2015; J. Huber, *Democracy Promotion and Foreign Policy*, Palgrave Macmillan, New York 2015; M. Green, D. Twining, *Democracy and American grand strategy in Asia: The realist principle behind an enduring idealism*, „Contemporary Southeast Asia” 2008, nr 1, s. 1–28.

neoklasyczny, podobnie jak teorie liberalne uwzględniający kontekst wewnętrzny polityki zagranicznej.

Analiza liberalnej teorii polityki zagranicznej na przykładzie państw Zachodu pozwala na sformułowanie następujących wniosków o jej właściwościach eksplanacyjnych:

1. Ogólnie rzecz biorąc, teoretyzowanie w teorii liberalnej opiera się na analizie przyczynowo-skutkowej/przyczynowości i odwołuje się do racjonalizmu w formułowaniu motywów i preferencji jednostek, grup społecznych oraz interesów decydentów. Liberalne teorie polityki zagranicznej opierają się na empirycznie weryfikowanych założeniach, które wedle Moravcsika tworzą jej fundamenty. To przykład „pozytywistycznego liberalizmu”.
2. Teoretyzowanie normatywne w teorii liberalnej opiera się na badaniu wpływu na politykę zagraniczną uznanych za uniwersalne wartości liberalnych, takich jak: wolność, demokracja, prawa człowieka, wolny rynek, pokój, które wywodzą się z liberalizmu klasycznego i są w ramach stosunków międzynarodowych proponowane jako wzory zachowań dla innych niż zachodnie społeczeństw oraz państw.
3. Bez odwołania się do idei liberalnej nie sposób badać adekwatnie polityki zagranicznej Zachodu, o czym decydują dwójakiego rodzaju okoliczności. Liberalizm jako zmienna niezależna jest najważniejszą przesłanką i uwarunkowaniem, gdyż system demokratyczny, umożliwiając formułowanie motywów i preferencji, przekłada się na odpowiadające im decyzje i działanie polityczne. Jednocześnie idea liberalna jest najważniejszym celem strategii Zachodu uczynienia z niej idei o światowym (uniwersalnym) znaczeniu jako podstawy rozwoju i funkcjonowania stosunków międzynarodowych, ustosunkowała sposób myślenia i zachowania państw oraz wyznaczała etyczne normy postępowania. W związku z tym teoria liberalna adekwatnie objaśnia takie zachowania i strategie Zachodu, jak: promocja demokracji, interwencjonizm, interwencje humanitarne, wojna z terrorem, odpowiedzialność za ochronę, wspieranie transformacji politycznej i ekonomicznej, odbudowa państw (*state building*), a w efekcie posiada odpowiednio wysoką moc objaśniania stosunków liberalnego Zachodu z państwami nieliberalnymi, np. Zachód–Rosja, USA–Chiny.
4. Liberalna teoria ma trzy mankamenty, które nie pozwalają jej traktować jako teorii holistycznej w badaniu polityki zagranicznej. Są to: niedoszacowanie znaczenia państwa, jego instytucji i biurokracji w procesie formowania motywów i preferencji, nieuwzględnianie w wystarczającym stopniu oddziaływania systemu międzynarodowego oraz, co jest również bardzo ważne, mała użyteczność w badaniu polityki zagranicznej państw niedemokratycznych i nieliberalnych.

The Liberal Theory of Foreign Policy and Its Analytical Application

The purpose of this article is to reconstruct the liberal theory of foreign policy by showing its ontological and epistemological premises followed by analytical application. The theory, invoking liberal ideas and values, was first developed in the 1970s, and its main principles were formulated after the end of the Cold War, mainly in opposition to structural realism, according to which the international system is the key determinant of the international activity of states. While not negating the significance of external factors, representatives of the liberal school point out that internal factors play an equally important role. For example, it matters whether the internal political system of a given state is democratic or authoritarian. Consequently, the two systemic determinants are approached in an analogous manner. The second and third parts of the article are dedicated to the analysis of the foreign policy of Western countries and the United States in terms of the liberal model of foreign policy, which can be perceived as the explanans – an analytical tool.

Keywords: liberalism, democracy, peace, international system, internal system, institutional neoliberalism, liberal international order, liberal interventionism, realism, liberal theory of foreign policy.